

УДК 09(03) «1921/1928»

ЗМІЇВСЬКИЙ РАЙОН ХАРКІВСЬКОЇ ОКРУГИ УСРР В ПЕРІОД НЕПУ (1921–1928 рр.)

Солдатенко Юлія Олександрівна

Зміївський ліцей № 1 ім. З. К. Слюсаренка (<http://licey1-zm.ho.ua/>)

Анотація. Представлена читателю стаття являється дослідженням, написаним в рамках роботи Малої академії наук України. Вона охоплює період історії Змієвщини 1921–1928 гг. Стаття вводить в науковий оборот значительний архівний матеріал, изъятый из фондів Государственного архива Харьковской области, архівного відділу Змієвської районної державної адміністрації і архівного відділу музейного комплексу Змієвського лицей № 1 ім. З. К. Слюсаренко.

Ключевые слова: Змієвський район, нова економічна політика.

Abstract. Presented to the reader the article is a study written within the framework of the Junior Academy of Sciences of Ukraine. It covers a period of history Zmievland 1921–1928. Article introduces the scientific revolution considerable archival material seized from the State Archives of Kharkiv region, archival department of Zmiev district administration and archival department of the museum complex Zmiev Z. K. Slyusarenko lyceum № 1.

Keywords: Zmiev district, the New Economic Policy.

Актуальність. Щорічно Зміївський ліцей № 1 Зміївської районної ради Харківської області імені двічі Героя Радянського Союзу З. К. Слюсаренка разом з працівниками музейного комплексу навчального закладу проводить пошукову роботу в архівах України з вивчення історії Зміївського району. Важливим і переломним періодом в історії нашої малої Батьківщини є таке складне і багатогранне явище, як нова економічна політика (неп), що включала в себе цілий ряд заходів. З огляду на те, що Зміївський районний архів і архів районної газети «Правда Змієвщини» були втрачені в ході боїв за визволення Змієва в 1943 р., зазначений період не отримав ще належного висвітлення в науковій літературі, а тому ця робота представляє особливу актуальність.

Історіографія. У краєзнавчій літературі тема цієї роботи висвітлена, але майже не вивчалася. У фундаментальній для свого часу праці «Історія міст і сіл» [38; 39] неп не

досліджений як особливе явище: автори її фактографічно розповідають про створення артилей та сільськогосподарських товариств, розвиток культури та інфраструктури [39, с. 459-450]. Сам неп названий у книзі «відбудовчим періодом». Інша краєзнавча робота «Зміїв» викладає матеріал у тому ж дусі [32, с. 42-54]. Слід враховувати, що ці роботи носять політично заангажований характер. Деякі дані по періоду 1921–1928 рр. містяться у науково-популярній роботі М. І. Саяного «Змієвщина – Слобожанщини перлина» [41, с. 95-102]. Незначні відомості, що мають загально описовий характер, містяться у книзі «Лиман. Село Зміївського району Харківської області» [33, с. 64, 69-70]. Колективна праця Л. П. Хименко та К. М. Коваленко описує, окрім іншого, і соціально-економічний розвиток с. Соколово 1920-х рр. [42, с. 38-40].

Питання голоду 1921–1923 рр. висвітлено у роботах Б. П. Зайцева, О. Л. Рябченко [35; 36], М. І. Саяного

[41, с. 95-96], Е. Г. Дегодюка [33, с. 69], Л. П. Хименко і К. М. Коваленко [42, с. 44-45].

Проте, загальна кількість фактичного матеріалу, що депонована в архівах, дозволяє значно ширше розкрити питання даної теми.

Об'єктом нашої дослідницької роботи є проведення нової економічної політики на території Зміївського району Харківської області УСРР у 1921–1928 рр., а **предметом** – розвиток сільського господарства, промисловості і торгівлі.

Метою представлено дослідження є:

1) співвідношення загальносоюзних заходів нової економічної політики та її втілення у Зміївському районі;

2) пошук і уведення в науковий обіг невідомих раніше фактичних даних по зазначеному періоду;

3) реконструкція подій 1921–1928 рр. на території Зміївського району;

4) історична оцінка непу.

Географічні рамки роботи змінюються у відповідності до адміністративно-територіальних змін, які зазнавав Зміївський повіт та Зміївський район. Наприкінці грудня 1919 р. із семи лівобережних волостей Зміївського повіту було утворено Чугуївський повіт. 15 березня 1922 р. постановою Президії ВУЦК було ліквідовано Чугуївський повіт, волості якого перейшли до Харківського, Куп'янського, Зміївського та Вовчанського повітів. 1922 р. Шелудьківський волосний виконком незаможних селян реорганізовано у райвиконком із районним центром в с. Андріївка, с. Скрипаї теж було передано до Андріївського району.

З 1923 р. в Україні було розпочато адміністративно-територіальну реформу, в основу якої покладено принцип економічного районування. Повіти і волості замінялися на округи і райони, яких на території ліквідованої Харківської губернії створили відповідно 5 та 77. На

історичних землях Зміївщини були утворені наступні райони: Андріївський, Балаклійський (у межах Ізюмського округу), Зміївський, Коробочкинський, Олексіївський, Таранівський, Чугуївський (у межах Харківського округу). Зміївський повіт був перетворений на район у березні 1923 р., а 1924 р. утворюється Таранівський район, села Шелудьківка і Скрипаї знову передано Зміївському району.

Хронологічні межі роботи відповідають періоду 1921–1928 рр. Нижня дата визначена Х з'їздом РКП(б), що відбувся 8–16 березня 1921 р, який затвердив нову економічну політику. Верхня дата обумовлена завершенням переходу країни до політики індустріалізації як другого етапу непу.

Наукова новизна роботи полягає в уведенні нового фактичного матеріалу, вилученого з Державного архіву Харківської області. Особистий внесок дослідника полягає в тому, що більша частина наведених архівних матеріалів уводиться в науковий обіг уперше. Також вперше у краєзнавстві Зміївщини проводиться спроба описати історію регіону зазначеного періоду на основі саме архівних даних.

Методологічною основою роботи є діалектика загальної історії та краєзнавства, яка полягає у їх взаємодії та співвідношенні як загальне й одичне. Широко застосовані аналіз джерел та синтез отриманого фактичного матеріалу. У роботі використовуються також компаративний та нарративний метод.

Джерельну базу роботи складають:

- твори Й. В. Сталіна [8; 9; 10];
- твори В. І. Леніна [1; 2; 3; 4; 5; 6];
- архівні матеріали Державного архіву Харківської області, вилучені з фондів № Р-10, Р-203, Р-3774, Р-244, Р-1934, Р-1944, Р-3772, Р-845, Р-948 [15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27];

- рукопис Н. С. Сердюкової «Первый секретарь первой коммунистической ячейки в Шелудьковской волости» [28];
- спогади жителів Зміївського району Харківської області, опубліковані в місцевій пресі [11; 12; 13; 14].

Рекомендації до використання.

Отримані в ході дослідження результати можуть бути використані для організації тематичних музейних екскурсій. Ймовірно, матеріали роботи слід враховувати також при підготовці навчальних посібників з харківщинознавства. При подальшій роботі представлене дослідження може послужити основою для написання магістерських дисертацій та краєзнавчих монографій.

Апробація. Рукопис представленої роботи був читаний на раді музейного комплексу Зміївського ліцею № 1 ім. З. К. Слюсаренка та отримав схвальні відгуки. Робота посіла I місце на районному етапі конкурсу дослідницьких робіт Малої академії наук України у 2014 р.

Щиро дякуємо керівнику музейного комплексу Зміївського ліцею № 1 ім. З. К. Слюсаренка Н. М. Комишанченко, а також директорів Зміївського краєзнавчого музею М. І. Саяному за надані фотоматеріали.

ПЕРЕДУМОВИ, ПРИЧИНИ ТА МЕТА НЕПУ

По закінченню громадянської війни починається новий етап в історії Зміївщини. Народ дихнув з полегкістю, перейшов до мирної праці, спрямованої на відбудову народного господарства. Але цей процес відбувався в досить складних умовах. За період воєнних дій, неодноразових переходів фронтів народному господарству було заподіяно великої шкоди. Вщент зруйновані стояли паперова фабрика, заводи, розруха

панувала на залізничному транспорті. Економіка перебувала в катастрофічному стані внаслідок розпаду економічних зв'язків між містом і селом, між центром і периферією, політики воєнного комунізму з продрозкладкою, забороною торгівлі і фактичним відчуженням селянина від результатів його праці.

Не в кращому становищі перебувало і сільське господарство. Зміївський повіт, як і багато інших, у 1920 і 1921 рр. охопив сильний неврожай, який ще більше ускладнив проблему виробництва хліба, забезпечення населення продовольством, а промисловість – сировиною. У звіті Зміївського повітового виконавчого комітету за 1 жовтня 1921 р. – 1 квітня 1922 р. зазначалось: *«Повіт переважно сільськогосподарський, дрібна кустарна промисловість слабо розвинена і служить тільки підсобним ремеслом у сільському господарстві. Гострий недорід в 1920 і 1921 рр. сильно вдарив по сільському господарству, почався голод, епідемії. Населення харчується всякою покиддю ...»*. Привид голоду навис над Зміївщиною в січні 1922 р. За даними статистики, у Зміївському повіті в січні 1922 р. нараховувалося 20–25 % голодуючих. Господарств, які мали запаси продовольства на 3–4 місяці, була теж така кількість. А от 50 % населення розраховувала тільки на державну дотацію, щоб одержати позичку до нового врожаю в розмірі 100–200 тисяч пудів хліба [12].

В цей час в Зміївському повіті було створено повітовий комітет взаємодопомоги, голова якого І. І. Сизранцев уже в лютому 1922 р. звернувся до населення повіту з закликом допомоги голодним: *«Голод ... підкрадається і до Зміївського повіту, несучи з собою смерть. Громадяни! Нехай ви були байдужі в справі допомоги Поволжю, страждання якого ви не бачили і стогонів їх не чули, але ж у нас в повіті ці стогони голодних не дають вам спати, і*

стражданья ці перед вашими очима. Так не будьте ж сліпі до сусідніх страждань і глухі до їх стогонів! ... Всі, як один, на боротьбу з народним лихом, з голодом і розоренням! У цьому наше спасіння ...» [35].

Комітети взаємодопомоги були створені по селах повіту. Вони організовували поїздки в урожайні губернії з метою закупівлі хліба, картоплі. Із всіх організацій, які привозили продукти харчування, у комітети взаємодопомоги направлялися відрахунки. А влітку 1922 р. практично вся робота по допомозі голодуючим у Зміївському повіті перейшла до Американської адміністрації допомоги. Це була неофіційна, добровільна благодійна організація під керівництвом Норберта Гувера. Гуманітарну допомогу жителі повіту отримували і від місії Фрїттьофа Нансена – великого вченого, полярного дослідника, який на боротьбу з голодом в Україні витратив більшу частину Нобелівської премії, отриману в 1921 р. 28 січня 1923 р. Ф. Нансен приїхав до Харкова, де його зустрічали як Богатривника [35].

Незважаючи на те, що територія України була уражена голодом, велика кількість хлібу вивозилась до Росії. Про це свідчать чисельні телеграми В. І. Леніна. *«Самий ретельний підрахунок очікуваного надходження хліба, враховуючи тривалу перерву зв'язку з Сибіром, з метою хоча б деякого пом'якшення продовольчої кризи у центрі змушує самим категоричним чином вимагати від Укрнаркомпроду виконувати регулярну відправку сорока вагонів продовольства щодня з призначенням – центру. Висловлюю наполегливе бажання відправки шістдесяти вагонів згідно депеші Владмирова № 3781, впевнений, що Укрнаркомпрод гаряче відгукнеться на це звернення, зі свого боку прошу Укрнаркомпрод проявити максимальні зусилля і негайно вжити всіх доступних заходів, щоб виконати це нове завдання і*

тим самим полегшити наше продовольче становище у вкрай важкий для нас момент з метою надання фактичної допомоги у справі відправки хліба в Центральну Росію» [6, с. 308].

«Починаючи з двадцять другого червня відправка хліба центру Вами абсолютно припинена. На додаток телеграми Брюханова вказую на повну безвихідність становища центру, якщо негайно не буде відновлена відправка з України не менше одного маршруту на добу. Без цього неминуча тривала і тяжка перерва у постачанні столиць, тим більше неприпустима під час з'їзду Комінтерну. Тому пропоную негайно відновити відправку хліба на північ, не менше тридцяти вагонів на день» [4, с. 3].

«Сьогодні РТО по доповіді про вивезення продовольства з України постановила, що, позаяк ви взяли своїми засобами виконувати відправку хліба для центру і так як вона ледве сягає четвертої частини встановленої норми, то якщо протягом трьох днів не буде досягнуто докорінного поліпшення справи, ми змушені будемо призначити свого уповноваженого на Україні. РТО просить відповісти на цю телеграму» [5, с. 2].

Х з'їзд РКП(б), що відбувся 8–16 березня 1921 р., започаткував перехід країни до непу. Неп змінював воєнно-комуністичні форми господарювання на економічні, що ґрунтувалися на розвитку товарно-грошових відносин, на принципах госпрозрахунку в державному і кооперативному секторах економіки, прийнятих нормах оподаткування товаровиробників, на широкому розвитку кооперації, співіснуванні різних форм господарювання, використанні приватної ініціативи в межах і формах, придатних для радянської держави. Перехід до непу розпочався заміною продрозкладки продподатком. Наприкінці березня 1921 р. за постановою ВУЦВК продрозкладку замінено продподатком і в Україні. Відновлення і розвиток виробничих сил

селянського господарства були одним із першочергових завдань нової економічної політики [40, с. 15].

Запровадження нової економічної політики палко вітали і трудівники Зміївського повіту, адже вона забезпечувала дальше зміцнення союзу робітничого класу і селянства в будівництві соціалізму. 24 червня 1921 р. III-й Зміївський повітовий з'їзд КНС прийняв рішення, в якому одностайно схвалив «політику Радянської влади про заміну продрозверстки продподатком, товарообмін і відбудову промисловості» і обіцяв «усі сили віддати на проведення цієї політики в життя» [15, арк. 64]. Неп набирав свої обороти. Починався недовгий період економічного відродження Зміївського повіту.

РЕАЛІЗАЦІЯ НЕПУ

1. Неп у сільському господарстві

Продподаток був значно менший від продрозкладки, тому рештою селяни розпоряджалися за власним розумінням. Особиста матеріальна зацікавленість у збільшенні продукції мала стати однією з головних рушійних сил у відбудові і подальшому розвитку сільськогосподарського виробництва. З цією метою постановою X з'їзду РКП(б) «Про заміну розверстки натуральним податком» передбачала певні пільги для старанних господарів, які збільшували посівну площу, підвищували продуктивність своїх господарств [40, с. 24]. 28 січня 1922 р. в Змієві відкрились безплатні місячні курси по сільському господарству для селян. Метою курсів було поповнити сільськогосподарські знання, щоб правильно вести своє господарство і отримувати прибуток [19, арк. 59].

З 1921 по 1928 рр. проводились вибіркові (2 – 3 – 5, а згодом 10 %-ві) обстеження селянських господарств (так

звані весняні опитування). В волостях, не зачеплених 10 %-им земельним опитуванням, також проводилось весняне опитування. Як зазначалося в телеграмі губерньського устатбюро до Зміївського устатбюро, «метою опитування є, по-перше, виявити зміни, що відбулись в складі землеробського населення, в розмірі і складі польових і огородніх посівів в кількості скота, домашньої птиці і знарядь обробки; по-друге, встановити загальний розмір перерахованих елементів в сільському господарстві. Цьому опитуванню приділяється досить важливе значення в зв'язку з роботами по складенню остаточного кошторису для продподатку, ось чому весняне опитування повинно бути здійснене з ретельністю і має охопити всі поселення в точно встановлені терміни. Весняному опитуванню має бути піддано 5 % господарств повіту» [25, арк. 61].

Згідно положення програмних робіт по поточній сільськогосподарській статистиці на 1922 р., за станом посівів і трав з моменту виходу озимих з-під снігу до збирання всіх польових рослин, і потім з моменту посіву нових озимих і до відходу їх під сніг повинно вестись систематичне спостереження, під яким мають знаходитись озиме жито, ярова пшениця; ячмінь, овес, гречка, просо, кукурудза, соняшник, льон, конопля, картопля, цукровий і кормовий буряк, баштани, огороди і сінокоси. Також необхідна боротьба зі шкідниками для збереження посівів, тож Зміївський виконком постановою від 15 травня 1922 р. «Про боротьбу з ховрашками» оголосив в усіх волостях повіту обов'язкову боротьбу з ховрашками [19, арк. 72]. За свідченням про стан посівів хлібів і інших культур по Зміївському повіту на 15 квітня стан посіву жита був вище середнього, пшениці – майже таким самим. На 1 травня стан жита залишався без змін, а стан посіву пшениці був середнім, тобто трохи

погіршився [23, арк. 123, 125]. Для більш точного встановлення розмірів посівних площ, що мали важливе загальнодержавне значення в продподатковій кампанії і практичних заходах відомств, засідання Української економічної ради від 24 травня 1922 р. «Про земельне дослідження і літні роботи» ухвалило: здійснити в поточному році на території УРСР гніздовий 10 %-вий сільськогосподарський перепис, поєднаний з земельним обстеженням по загальному федеративному плану. 9 серпня того ж року план по проведенню перепису затвердили і в Зміївському повіті в протоколі засідання Президіуму Зміївського повіту [23, арк. 23]. Гніздовий перепис проводився з 1920 р. по 1926 р., а потім в 1927 р. Суть перепису полягав у вивченні соціально-економічних процесів в радянському селі, виробничих відносин і класового складу селянства.

29 листопада 1922 р. ВУЦВК прийняла новий Земельний кодекс УСРР. Він визначав норми земельного права в умовах непу і регулював земельні відносини в доколгоспному селі. Націоналізація землі і передача майже всієї її площі в індивідуальне користування селянам становили основи земельного ладу на селі в роки непу [40, с. 56]. Але Земельний кодекс містив норму, відповідно до якої кожен індивідуальний землекористувач мав входити до земельної громади. Це організація, яка мала виконувати тільки земельні й господарські функції. Тому на початку 1920-х років земельні громади охопили переважно більшість індивідуальних землекористувачів, пізніше – усіх. Багато питань місцевого значення, що їх повинні були розв'язувати сільські ради, вирішували саме земельні громади. Вони подавали допомогу своїм членам (громадянам), постраждалим від різних нещасть. Допомога подавалася погорільцям, сиротам та іншим потерпілим. 10 січня 1928 р. Загальні

збори Диптанівської земельної громади Зміївського району Харківської округи розглядали питання про надання допомоги погорільцям Ф. Диптану й Ф. Фоменку. Було ухвалено виділити постраждалим дерева з громадського лісу [16, арк. 44, 45].

Земельні громади дбали про пожежну безпеку. Однією зі статей їхніх видатків були видатки на пожежну охорону. 1927 р. Водянська земельна громада Зміївського району Харківської округи збудувала пожежний сарай [17, арк. 75].

Земельна громада, як об'єднання селянських господарств, мала орган, що керував її справами. Таким органом були Загальні збори (сход) повноправних її членів. Як типовий приклад робіт загальних зборів громади можна навести роботу Константівської земельної громади Зміївського району Харківської округи. Її протоколи добре збереглися за 1927–1929 рр. Це була звичайна земельна громада, яка налічувала в своєму складі 334 двори. Виявилось, що сход цієї громади вирішував у 1927 р. такі питання:

- про найом сторожів для охорони луку, лісу, посівів;
- про вибори уповноважених по земельним справам;
- про випас худоби в лісі; про ремонт греблі, мостів, колодязів, клубу, кладовища;
- про організацію споживчого кооперативного товариства;
- про пожежну валку; про землеустрій; про порядок проведення громадських робіт;
- про чергування нічних сторожів;
- про наділення громадян городами;
- про розподіл сінокосів; про меліорацію луку;
- про правила використання лісу і боротьбу із свавільними порубками в лісі;

- про прийняття нових членів у громаду;
- про прийняття статуту земельної громади;
- про вибори правління земгромади;
- звіт ревізійної комісії земельної громади;
- доповідь уповноваженого земельної громади про виконану роботу;
- про оплату праці сторожів і членів правління громади;
- про землеустрій;
- про розподіл палива (хмизу) між нужденними [23, арк. 1-89].

Велике значення для розвитку селянського господарства в роки непу мала сільськогосподарська кооперація. ВУЦВК і РНК УСРР спільною постановою від 26 жовтня 1921 р. дозволили селянам організувати сільськогосподарські кооперативні товариства як для спільного ведення сільгоспвиробництва, так і для організації праці своїх членів, постачання їх необхідними сільськогосподарськими знаряддями, насінням, добривами та іншими засобами, а також для переробки лишків продуктів землеробства та інших справ, спрямованих на збільшення кількості і поліпшення якості вироблених ними сільгосппродуктів. Сільськогосподарська кооперація розвивалася у різних формах. Низова мережа складалася з універсальних товариств, що виконували кредитні, збутово-постачальні та виробничі функції і з спеціальних (фахових) товариств, що охоплювали окремі галузі сільського господарства [40, с. 82].

Водночас із кооперативними товариствами виникали і кооперативи виробничого порядку. У 1923 р. у Змієві було створено сільськогосподарське товариство. Його членами були селяни, які вирощували овочі і фрукти, а також ремісники, що працювали в майстернях по виготовленню кілець для колодязів,

черепиці, фрезериту і цегли. Товариство допомагало селянам налагодити зразкове парникове господарство, переробляти і реалізувати сільськогосподарську продукцію. Товариство було учасником Зміївської сільськогосподарської виставки, його члени за високі врожаї овочів одержали заохочувальні премії і нагороди. Через деякий час воно було реорганізоване в районне сільськогосподарське кредитне товариство. В обов'язки його входила видача позичок бідняцько-середняцьким господарствам. Організатором цього товариства був І. С. Любченко [13].

В 1921 р. у Шелудьківці було створено «Кооперативне товариство», в 1925 р. – «Машинно-тракторне товариство», а у 1926 р. – «Скотарсько-молочарське товариство». Головою управління цих товариств був В. Я. Сердюк. Одночасно він працював секретарем Шелудьківської волосної територіальної організації, був організатором серед комсомолу та жінок, працював членом Президіума Шелудьківського волвиконкому, головою Шелудьківського комітету незаможних селян, був головою управління клубу і виконував інші суспільні роботи і партійні доручення. За словами дружини В. Я. Сердюка Н. С. Сердюкової, значення кооперації на селі в той час було досить великим. Вона витісняла приватний капітал із тих областей, де він мав застосування в сільських умовах, вона витісняла приватника як посередника між містом і селом. Недарма місцеві торговці і різні багатії вели шалену агітацію проти кооперації. Так, наприклад, працюючи в селі Скрипаї, на її чоловіка тричі скоювали замах [28, с. 11].

В селі кооперація, на думку Н. С. Сердюкової, виманювала з населення зайві гроші шляхом вкладів за відомі відсотки. З часом кооперація стала володіти великими статками. Про те, яку велику роль мала кооперація на селі

видно хоча б з того, що майже відразу після її організації перший трактор в Шелудьківській волості був куплений у держави на кошти «Машинно-тракторного товариства», в селі Шелудьківка був відкритий молочний завод на кошти «Скотарсько-молочарського товариства», на якому перероблялось за рік 10 000 пудів молока на масло всіх сортів, сметану і творог. Кооперація вигодовувала до 100 свиней. Все управління з головою В. Я. Сердюком, активісти проявили ентузіазм і самовідданість, працюючи в кооперації. Достатньо сказати, що управління кооперації працювало безплатно, оплачувався лише апарат. І тільки в 1924 р. члени управління стали отримувати заробітну плату в розмірі 45 рублів [28, с. 11-12].

Перша сільськогосподарська артіль у Змієві «Вільний плугатар» була створена і 1922 р. Вона об'єднала 49 бідняцьких господарств. Артіль спочатку мала 26 десятин землі, 11 коней, 13 корів, 6 плугів і 13 борін. В 1924 р. з ініціативи КНС було організовано сільськогосподарську артіль ім. В. І. Леніна, яка об'єднала 68 чоловік [27, арк. 62]. Розвиткові кооперативних форм господарства сприяли і радгоспи району, створені в 1920–1923 рр. Радгоспи ім. ВУЦВКу, «Донець», «Червоний велетень», «Третій вирішальний» на практиці переконували селян у перевазі великих соціалістичних господарств.

Найважливішим заходом на шляху поглиблення непу після смерті В. І. Леніна був новий курс, розроблений жовтневим (1924 р.) і квітневим (1925 р.) Пленумами ЦК РКП(б). Суть нового курсу точно передавав модний у 1925 р. лозунг – «Обличчям до села!». Ідеї нового курсу були покладені в основу постанови III з'їзду Рад СРСР від 20 травня 1925 р. «Про заходи піднесення і зміцнення селянського господарства». З'їзд підкреслив, що кооперативне об'єднання селянства – єдиний шлях піднесення їх

господарств, позбавлення експлуатації з боку глитаїв-лихварів та посередників і залучення селян до справи будівництва соціалізму.

В цілому до середини 1920-х років селяни витягли сільське господарство з кризи, а в наступні роки валова продукція рільництва і тваринництва перевершила свій рівень.

2. Неп у сфері промисловості

На XIV з'їзді ВКП(б) Й. В. Сталін оголосив задачу партії у сфері промисловості, яка полягала у посиленні розвитку радянської промисловості місцевого значення [10, с. 314-318]. В першу чергу, відновлювались дрібні підприємства, а серед крупних та середніх – підприємства легкої і харчової промисловості. Це пояснюється тим, що тут швидше обертались засоби, вони не потребували великих затрат на оснащення. Вони тісніше всього були пов'язані з споживчим ринком і тим самим сприяли подоланню товарного дефіциту. До того ж тут найяскравіше проявився оздоровлюючий ефект нової економічної політики. Виробництво концентрувалось в державній промисловості, яка відбувалась шляхом об'єднання споріднених заводів і фабрик. Влада вишукувала кошти для проведення капітального ремонту заводів і фабрик. Тож за підсумками початкового етапу відродження промисловості, обладнання було приведено в справний стан на 85 % [37, с. 207].

Другим фактором, який впливав на оздоровлення промисловості, були зміни методів керівництва нею. З впровадженням непу управління промисловістю було перебудовано на принципах господарського, або ж комерційного розрахунку. Створені трести отримали господарську самостійність. Тобто в рамках отриманих завдань вони мали право укладати згоди на поставку сировини, палива, деталей,

обладнання і т.д. і на продаж своїх виробів. І це позитивно відобразилось на роботі промисловості.

Постачання промисловості сировиною здійснювалось також шляхом створення синдикатів як органів збуту продукції державної промисловості. Вже у березні 1922 р. були створені текстильний і сірниковий синдикати, в квітні – солесиндикат і шкіряний, потім – тютюновий, нафтовий, сільськогосподарського машинобудування. Всього на кінець цього року було створено 12 синдикатів, діяльність яких поширювалась і на Україну [37, с. 207].

Також на підприємствах виникали виробничі наради, а на великих вони були створені в цехах. Виконавчим органом нарад була виробнича комісія. Вона організовувала їх роботу, піклувалась про виконання внесених пропозицій. До середини 1924 р. виробничі наради діяли в усіх заводах і фабриках. Вони зіграли велику роль в мобілізації трудових зусиль широких мас на відновлення промисловості Харкова, Харківської області і всієї України. І в подальшому виробничі наради вносили значний внесок в розвиток промислового комплексу.

Характерною ознакою того періоду було формування державного партійного і господарського керівництва республіки із представників робочого класу, які пройшли значну школу профспілкової роботи, зокрема в комісіях робочого контролю. Трудові колективи підприємств, їх голови – вчорашні робочі, тому робітники державного, партійного і господарського апарату республіки легко знаходили спільну мову, так як виходили із загальних інтересів. Так забезпечувалось співробітництво, тобто те, що потім називалось соціальним партнерством. Така співпраця забезпечувала успіх у відновленні [37, с. 207-208].

Протягом 1921–1926 рр. було повністю відбудовано промислові підприємства Змієва. Налагоджено роботу на паперовій фабриці. У 1924/25 господарському році фабрика випустила паперу 534,5 т, в наступному – 731,1 т, що значно перевищувало довоєнний рівень виробництва. Тоді ж побудували електростанцію. З допомогою Харківської губпрофради вдалося придбати три старі двигуни загальною потужністю 22 к.с. Але вони були настільки спрацьовані, що вдалося пустити тільки один двигун потужністю 6 к.с. [18, арк. 178].

У 1921–1923 рр. відремонтували мости в с. Охочій та с. Черкаський Бишкін. В 1923 р. спорудили лісопильний завод, на якому працювало спочатку тільки 17 робітників. Завод виготовляв бруски, дошки, а також шпали для залізничного транспорту [21, арк. 44]. Відповідно з пропозицією губвідділу управління від 2 вересня 1921 р. Зміївський повітовий відділ управління просив місцевий фінвідділ забронювати грошовими знаками всю суму, внесену на рахунок губліському на потреби лісних розробок. На смолокурках йшла підготовка пнів і розпилка березових колод для смолокуріння й вигонки дьогтю. Пропонувалось відкрити смолокурки в с. Задонецьке і с. Балаклії. В 1921 р. на Шебелинському і Андріївському цегельних заводах було заготовлено 25 000 шт. цегли-сирцю і завантажено в обпалювальні печі. По шкіряному заводі в м. Змієві проведено 2 засипки шкір вапном і зістругано 50 шкір. Протоколом економічної наради Зміївського райвиконкома від 20 липня 1921 р. затверджено: задовольнити Отнаргосп рахунок кошторису 50 кубічних сажнів і 500 пудів дров та вугілля для млинової промисловості [22, арк. 11].

Зважаючи на змінений курс економічної політики, кустарна промисловість в повіті починає проявляти свою діяльність. «До теперішнього часу

зареєстровано 3 артлі по виробництву та обробці рослинних мас» [21, арк. 60]. В селах Геніївка, Скрипаї і Миргороди з'являлись машинно-тракторні товариства. У 1925 р. геніївське машинно-тракторне товариство придбало трактор «Фордзон». Це був фактично перший трактор, що краєв землі Зміївщини. Коли трактор проїхав вулицями села, а потім вийшов на поле, його супроводжував цілий натовп не тільки хлопчаків, а й дорослого населення. Згодом це товариство було реорганізовано на товариство по спільному обробітку землі (ТСОЗ) [13].

Однією зі складових розвитку промисловості під час непу була електрифікація всієї країни. Розглядалась можливість встановлення вітрогенераторів. Зокрема, В. І. Ленін питав Г. М. Кржижановського: *«Особлива комісія? Чи потрібна? Я добре пам'ятаю, що читав до війни про чудовий розвиток вітряних двигунів і про те, що досягнуті там чудові успіхи. Чи не можна замовити спецові точну довідку: вкажіть літературу, особливо німецьку. І спочатку вивчити (в Держплані) її»* [2, с. 134]. Тож влітку 1928 р. у с. Скрипаї виникло пайове товариство по електрифікації села. Називалося воно «Червоне поле». Для допомоги товариству в його благородному починанні Зміївський райвиконком виділив кредит в сумі 5 000 крб. Отже, Скрипаї – перше в районі село, де засвітилися лампочки Ілліча [13].

У зв'язку з дедалі більшим зростанням промисловості і значними перспективами, передбаченими першим п'ятирічним планом, Зміїв у грудні 1928 р. було віднесено до категорії селищ міського типу [26, арк. 146].

Таким чином, початковий період реконструкції, який хронологічно збігся з першою п'ятирічкою, був для Зміївського району часом подальшого зростання і удосконалення промислового комплексу. Головним підсумком відновлення стало

відродження основного капіталу в нечувано стислі терміни. В цьому і полягало основне досягнення відновного періоду.

3. Торгівля, сфера обслуговування, культура, соціальна інфраструктура за часів непу

На успіхи в справі відновлення впливала і загальна ситуація в країні. З самого початку непу, уже наприкінці 1921 р. почався перехід від обміну товарами до торгівлі. Це поставило вимогу здійснення фінансової реформи і реформи оподаткування. Відроджувалась заробітна плата замість пайків і оплата транспортних, комунальних та інших послуг замість безплатного користування ними. Була відновлена система податків і промислових зборів.

1923 р. ввійшов в історію як рік відродження традиційних форм підприємства. Зокрема, він став роком формування біржової торгівлі. Якщо в січні 1923 р. в Україні діяло 7 бірж, то в січні 1924 р. – 12. В основу їх територіального розміщення був покладений момент товарності того чи іншого регіону, а згодом – його адміністративно-політичної значимості. Але на відміну від дореволюційних бірж, які мали, як правило, монотонний характер, нові біржі охоплювали в своєму торзі різноманітні товари [37, с. 207].

Разом з біржами поновилися і ярмарки. Уже в грудні 1922 р. уряд УРСР прийняв постанову про порядок відкриття ярмарків. В 1923 р. відновлені найбільші українські ярмарки – Хрещенський в Харкові і Контрактний в Києві. Значення їх було настільки великим, що Наркомвнутторг СРСР надав харківському і київському ярмаркам статус всесоюзних. Але вони де в чому змінили свій характер – із центрів оптової торгівлі перетворились в осередки оптово-роздрібної. Разом з ними свою другу появу на світ переживали і дрібні,

виключно роздрібні ярмарки. В 1924 р. колегія Наркомторга України прийняла рішення про відновлення селянських ярмарків. І в тому ж році їхня кількість перевищила дореволюційну. На Харківщині працювало більше 800 одноденних, дводенних і трьохденних ярмарків [37, с. 208-209].

В листі від 7 липня 1921 р. до Зміївського райвиконкому відділ управління губвиконкома повідомляє, що відкриття базарів в селах: Балаклея, Андріївка, Олександрівка і Таранівка дозволяється з обов'язковим виконанням всіх постанов [22, арк. 35].

На торговців був введений податок, дохід виражався в сумі 14 382 550 крб., не включаючи прибутків збору на базарах, які збираються з тимчасово приїжджаючих на базар. Сума витрачається на облаштування базарів та ремонт приміщень. За період з 1 по 15 серпня по торговельній секції зібрано коштів за базарні місця 390 000 крб. і взято натурою 4 рами для вікон, 2 колеса, 1 кочерга і 2 гребінки [21, арк. 108].

На підставі постанови РНК «Про торгівлю» від 22 серпня 1922 р. Зміївський райвиконком постановив:

1. Особи, бажаючи займатись торгівлею, зобов'язані взяти патент і сплачувати всі державні і місцеві збори, пов'язані з заняттям торговельним промислом.
2. Особи, які відкривають торгівлю в м. Змієві чи повіті, зобов'язані зареєструвати її в управлінні Зміївської райміліції в установленій формі [19, арк. 107].

Приватна торгівля в Зміївському повіті до 20 жовтня 1922 р. з дня на день розросталась, але в зв'язку з оголошеною підвищеною такою на патентне свідоцтво скоротилась. Всього на 1 листопада видано дозволів на право торгівлі по Зміївському повіту 207, з яких 1) у закритих приміщеннях: на торгівлю

м'ясом – 13, буфетів – 1, чорно-бакалійних – 9; 2) на базарах відкрито на полицях: печеним хлібом – 26, м'ясом – 14, чорно-бакалійних – 127, галантереї кашкетами – 1 і шкіряним товарами – 6. Ціни на товари поступово зростали [21, арк. 109].

Не менш важливу роль у розвитку торгівлі відігравала і споживча кооперація. На Зміївщині під керівництвом і безпосередній участі І. С. Сизранцева, який був ініціатором і організатором кооперативного руху, було створено Зміївську споживчу кооперацію [13]. 1925 р. споживчу кооперацію було створено у с. Соколово. Головою обрали П. Р. Куляса. Через рік вона посіла перше місце у районі. Загалом Соколівська кооперація налічувала 7 крамниць: 4 – у Соколово, 1 – на хуторі Шемети, 1 – в Миргородах, 1 – на Вилівці [42, с. 39]. Радянська влада покладала на кооперацію завдання утворення «змички» між містом та селом, але для цього необхідно було, щоб вона мала розгалужену мережу торгівлі, надавала споживчачам якісні товари за низькими цінами, володіла культурою обслуговування та торгівлі, щоб «кожен робітник і селянин побачив на власні очі переваги кооперації перед приватним ринком» [29, с. 72]. Але в умовах швидкого розвитку приватної роздрібної торгівлі споживча кооперація не змогла ефективно і раціонально налагодити свій торговельний апарат. Загалом, на 1929 р. у Зміївському районі діяло 15 споживчих кооперативних товариств, в яких об'єднувалося 5 736 пайовиків [13].

Важливим моментом стало розширення мережі народної освіти. В 1921 р. у Змієві працювало три початкові трудові школи, в яких навчалось 375 дітей, одна семирічка на 230 учнів, автотехнічний технікум на 60 учнів і школа для дорослих на 300 чоловік. Всі ці заходи сприяли підвищенню освітнього рівня населення. Велика увага приділялася в ці роки і діяльності

культурно-освітніх закладів. У фонді районної бібліотеки налічувалася 2 241 книга. Свої бібліотеки мали також школи, паперова фабрика і деякі установи. На підприємствах і вокзалі, в установах і колгоспах діяли червоні кутки та хатичитальні. За постановою Харківського окрвиконкому в м. Змієві був організований дитячий реформаторіум (дитяча трудова колонія). Організовано його було в 1926 р., проіснував цей дитячий заклад протягом 10 років. Сотні безпритульних дітей одержали тут освіту, виховання, при звичаїлись і залучилися до активної трудової діяльності на користь суспільства. Особисто А. С. Макаренко двічі відвідував цей реформаторіум. Його методи роботи з безпритульними широко застосовувалися і в Змієві. Із стін реформаторіуму вийшло багато освічених, вихованих, безмежно відданих своїй Вітчизні юнаків і дівчат [14].

У 1927 р. методом народної будови було споруджено приміщення клубу, де зараз знаходиться Будинок культури. У його будівництві взяли найактивнішу участь всі трудящі, очолені місцевими профспілковими та комсомольськими організаціями. В десяти роковини Жовтневої революції 1917 р. відбулося урочисте відкриття клубу [11]. Було відкрито їдальню.

Темпи будівництва навчальних і культурних закладів на Зміївщині були досить високі. Це, зокрема, відзначив на Харківській окружній конференції П. П. Постишев, закликавши парторганізації всіх районів рівнятися на зміївчан у питаннях культурного будівництва на селі [14].

Протягом 1921–1923 рр. збудовано нову лікарню з добре обладнаними хірургічним, терапевтичним та інфекційним відділенням, відкрито її дитячу лікарню на 25 ліжок, ще одну аптеку; на той час вже діяли два зубних кабінети, дім санітарної освіти,

дезінфекційний загін, дім дитини на 35 місць, дім матері і дитини [34].

Водночас наприкінці 1920-х років розгортається досить значна робота по впорядкуванню Змієва та інших населених пунктів. Прокладаються тротуари, висаджуються дерева на вулицях, у парках і скверах, виростають нові будинки. У 1928 р. бруківка з'єднала центр Змієва із залізничною станцією [14].

Отже, в ході дослідження можна побачити, як відродилась торгівля в період непу. Завдяки фінансовим реформам, проведеним через перехід від обміну товарів до торгівлі, відновилися традиційні форми підприємства, поновили свою роботу і ярмарки. Також набувала поширення і приватна торгівля, але в зв'язку з підвищеною такою на патенти, довго не проіснувала. В сфері обслуговування спостерігається значний прогрес: від неписьменності до загальної грамотності, пробудження і закріплення культурних навичок в народі; була розширена сітка закладів охорони здоров'я.

ЗГОРТАННЯ НЕПУ

Вже на кінець відбудовного періоду в господарському та культурному житті Зміївського району сталися значні зміни. В 1926 р. 42,2 % жителів працювали в сільському господарстві, 14,3 % – у промисловості, 9,1 % займалися кустарними промислами.

Треба підкреслити, що коли раніше купляли будь-яку машину, то купляв її один господар і один з неї мав користь. Радянська влада поставила справу інакше. Коли будували парового млина, то будував не один господар, а об'єднання селян, де брали участь 30–40 незаможників. Відтепер їх залучали до користування спільними машинами, млинами, кооперативними крамницями [7].

У рамках відновного процесу складались передумови для переходу до нового етапу розвитку промислового і сільськогосподарського комплексу Харківської області і всієї України. Ці нові реконструктивні моменти, якими б незначними вони не були, закладали базу для подальшого розвитку. Але для цього необхідно було чітко уявити, куди і як вести подальший розвиток. Необхідно було сформулювати програму, популяризувати її серед широких мас населення, перш за все робочого класу, залучити їх до виконання цих задач. Тому в 1925 р. Й. В. Сталін і його однодумці підтримали новий курс на поглиблення непу, але лише з тактичних міркувань, викликаних «ною опозицією». Боротьба у верхніх ешелонах влади змушувала Сталіна та його прибічників маневрувати, приховувати свою прихильність до тоталітарної системи. Коли ж вони наприкінці 1927 р. завоювали більшість у керівництві, то негайно перейшли до командно-адміністративних методів керівництва економікою і до відвертої атаки на неп. Гостру хлібозаготівельну кризу, що виникла в країні восени 1927 р. внаслідок нееквівалентного обміну між промисловістю та багатомільйонними селянськими господарствами як результат курсу ЦК ВКП(б) на форсовану індустріалізацію, Сталін та його прибічники оголосили наслідком підступів класового ворога – непманів – підприємців та куркулів. Це дозволило їм використати обстановку в країні для докорінної зміни існуючого політичного курсу та відмови від непу. Надзвичайні заходи для ліквідації кризи були насамперед спрямовані проти приватного сектору економіки і в кінцевому рахунку були розраховані на його експропріацію [31, с. 184]. Проти селян дозволялося застосовувати статтю 107 Карного кодексу про конфіскацію у них лишків хліба, якщо вони відмовляться продати їх по встановленим твердим цінам. Офіційна

пропаганда твердила, що вилучають хліб тільки у куркулів і 25 % передають бідності. Проте існує безліч документів, що свідчать про реквізиції хліба у всіх верств селян. П. П. Постишев 31 січня 1928 р. на засіданні бюро Харківського окрпарткому жорстоко вимагав від місцевих парторганізацій «хліб викачати... під мітлу» [40, с. 68-69].

Паралельно розгортався наступ на неп у податковій політиці. Система продподатку мала великі недоліки, на які постійно скаржилися селяни. Найболючішим місцем податків була їх різноманітність, часто раптовість введення, коли селянин не міг заздалегідь підрахувати, скільки ж йому доведеться сплатити протягом року. Скарги селян на непосильний податковий гніт були настільки чисельні, що XII з'їзд РКП(б) (квітень 1923 р.) змушений був замінити частини натурального податку грошовим і об'єднати всі державні і місцеві податки у єдиний прямий сільськогосподарський податок. Але і це не покращило становище селян. Восени 1923 р. Наркомпрод УРСР установив непосильні для індивідуальних господарств кондиційні умови при здаванні податку зерном. Це викликало масові протести селян по всій Україні [40, с. 70, 71].

Окрім єдиного сільськогосподарського податку за постановою ВУЦВК та РНК УРСР в січні 1928 р. був введений податок «Про самообкладання людної на задоволення її громадянських потреб». Він становив до 35 % від загальної суми сільськогосподарського податку. Селяни негативно сприйняли новий податок, оскільки і так були придушені низькими цінами на хліб, надзвичайними заходами, сільгосподатком, і «коли прийшлося проводити кампанію, то всі як один проти самообкладання» [40, с. 73].

Олії у вогонь додавала і масована радянсько-політична пропаганда, спрямована проти нової буржуазії та

інших «антирадянських елементів» Радянська пропаганда намагалася сформувавши у населення країни негативний образ підступного класового ворога – непмана, що до часу затаївся і лише очікує свого часу, щоб у слушний момент завдати радянській владі «удар ножем у спину». Процес ліквідації нової буржуазії проголошувався офіційною пропагандистською машиною ВКП(б), величезним суспільним досягненням, здійснюваним під керівництвом більшовицької партії. Маніпулюючи суспільною свідомістю, партійні ідеологи намагалися укорінити у народну свідомість думку, що з ліквідацією приватного підприємництва та підприємців в суспільстві назавжди зникне будь-яка «експлуатація людини людиною», а отже, значно прискориться процес побудови «світлого майбутнього». [31, с. 186].

З 1928 р. ревізію непу розпочали і в царині землекористування. «Загальні засади землекористування і землеустрою», прийняті ЦВК СРСР 15 грудня 1928 р. переважне право на отримання землі закріпили за сільськогосподарськими колективами, потім за бідняцькими і середняцькими безземельними і малоземельними дворами. Фактично обмежувалася проголошена ще Декретом про землю і підтверджена Земельним кодексом 1922 р. свобода вибору форм землекористування. Вперше після введення непу вводилися обмеження на оренду землі, зокрема, скорочувалися її терміни. Земельна громада обмежувалася в правах і була поставлена під контроль сільради, а особи, що не мали права вибору до Рад, позбавлялися права вирішального голосу на зборах земгромади. Таким чином, потрібно визнати, що «Загальні засади землекористування і землеустрою» помітно обмежували права індивідуальних селянських господарств. В

дійсності це був відхід від принципів економічного змагання різних укладів у сільському господарстві, проголошених непом, на шкоду продуктивному розвитку сільського господарства. Перехід селянського господарства на колективний шлях став розглядатися як універсальний засіб вирішення всіх проблем сільського господарства [40, с. 74-75]. У статті «Рік великого перелому», що з'явилася 7 листопада 1929 р., Й. В. Сталін «теоретично» обґрунтував політику суцільної колективізації, буцімто в «колгоспи йдуть селяни не окремими групами..., а цілими селами, районами, навіть округами» [8, с. 130]. Щоб вивести наше сільське господарство з вікової відсталості і покінчити з нею, Й. В. Сталін вважав, що необхідно було перейти від дрібного селянського господарства до великого, бо тільки велике господарство має можливість застосувати нову техніку, використовувати всі агрономічні досягнення і дати побільше товарної продукції. Але як пізніше виявилось, політика колективізації призвела до занепаду економіки і всіх сфер життя.

ВИСНОВКИ

Представлене дослідження дозволило ввести у науковий обіг нові факти, раніше недоступні регіональним історикам. Відкрито цілий пласт архівних документів, що дозволяють значно розширити наше уявлення про період 1921–1928 рр.

Період 1921–1928 рр. став для Зміївського району визначним. В роки воєнного комунізму та в період Громадянської війни економіка країни та життєвий рівень людей значно знизилися. Проведення більшовиками нової економічної політики навпаки сприяло відновленню роботи промисловості, торгівлі та сільського господарства. В ході проведеного дослідження виявлено, що впровадження непу взагалі, і на території

Зміївського району Харківської округи, зокрема, слід вважати в цілому позитивним.

За період воєнних дій, неодноразових переходів фронтів народному господарству було заподіяно великої шкоди. Економіка перебувала в катастрофічному стані внаслідок політики воєнного комунізму з продрозкладкою, розпаду економічних зв'язків між містом і селом, між центром і периферією, забороною торгівлі і фактичним відчуженням селянина від результатів його праці. Неп змінював воєнно-комуністичні форми господарювання на економічні, що ґрунтувалися на розвитку товарно-грошових відносин, на принципах госпрозрахунку в державному і кооперативному секторах економіки, прийнятих нормах оподаткування товаровиробників, на широкому розвитку кооперації, співіснуванні різних форм господарювання, використанні приватної ініціативи в межах і формах, придатних для радянської держави.

До середини 1920-х років селяни змогли відновити сільське господарство. Цьому посприяло створення сільськогосподарських кооперацій та земельних громад. Земельні громади вирішували питання місцевого значення, надавала допомогу своїм членам і ділила між ним землю. Сільськогосподарська кооперація була створена як для спільного ведення сільгоспвиробництва, так і для організації праці своїх членів, постачання їх необхідними сільськогосподарськими знаряддями, насінням, добривами та іншими засобами, а також для переробки лишків продуктів землеробства та інших справ, спрямованих на збільшення кількості і поліпшення якості вироблених ними сільгосппродуктів. Таким чином, період проведення нової економічної політики став відновним для сільського господарства.

Розвитку промисловості сприяло відновлення дрібних підприємств, а серед крупних та середніх – підприємств легкої і харчової промисловості та створення нових підприємств, фабрик, заводів на території Зміївського району. Початковий період реконструкції, який хронологічно збігся з першою п'ятирічкою, був для Зміївського району часом подальшого зростання і удосконалення промислового комплексу.

Не менш позитивних змін зазнала і торгівля. Завдяки фінансовим реформам, проведеним через перехід від обміну товарів до торгівлі, відновилися традиційні форми підприємства, поновили свою роботу і ярмарки. Також набувала поширення і приватна торгівля, але в зв'язку з підвищеною таксою на патенти, довго не проіснувала. В сфері обслуговування спостерігається значний прогрес: від неписьменності до загальної грамотності, пробудження і закріплення культурних навичок в народі; була розширена сітка закладів охорони здоров'я.

Проте нова економічна політика суперечила ідеології радянського керівництва. 13 квітня 1926 р. у своїй доповіді активу ленінградської організації про роботу пленуму ЦК ВКП(б) Й. В. Сталін озвучив перехід країни до політики індустріалізації. При цьому характерно, що індустріалізацію він називав другим періодом непу [9, с. 117]. Таким чином, фактично маскувався перехід від непу, що мав деякі риси ринкової економіки, до планової соціалістичної економіки.

Отримані результати говорять про позитивний вплив нової економічної політики на розвиток Зміївського району Харківської області УСРР.

У ході роботи над темою були вирішені поставлені в дослідженні мета і задачі. Однак, зважаючи на обмеження у листажі, проведене дослідження жодною мірою не може претендувати на повноту і,

без сумніву, вимагає подальшого пильного вивчення. Величезні фонди Державного архіву Харківської області дають можливість висвітлити і вивчити всі порушені питання більш детально.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

ДЖЕРЕЛА

Опубліковані джерела

1. Ленин В. И. В. Я. Чубарю и Х. Г. Раковскому / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – М.: Издательство политической литературы, 1975. – Т. 53. – С 290.
2. Ленин В. И. Г. М. Кржижановскому / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – М.: Издательство политической литературы, 1975. – Т. 52. – С 134.
3. Ленин В. И. И. В. Сталину / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – М.: Издательство политической литературы, 1975. – Т. 54. – С 127.
4. Ленин В. И. Телеграмма Х. Г. Раковскому, М. К. Владимирову, ЦК КП(б)У / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – М.: Издательство политической литературы, 1975. – Т. 53. – С 3.
5. Ленин В. И. Х. Г. Раковскому / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – М.: Издательство политической литературы, 1975. – Т. 53. – С 341.
6. Ленин В. И. Х. Г. Раковскому / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – М.: Издательство политической литературы, 1975. – Т. 52. – С 308.
7. Мазниця А. Що придбало село за останні чотири роки / А. Мазниця // Радянське село. – 1927. – 27 жовтня.
8. Сталин И. В. Год великого перелома. К XIV годовщине Октября / И. В. Сталин // Сочинения. – М.: ОГИЗ; Госполитиздат, 1949. – Т. 12. – С. 118–135.
9. Сталин И. В. О хозяйственном положении и политике партии / И. В. Сталин // Сочинения. – М.: ОГИЗ; Государственное издательство политической литературы, 1948. – Т. 8. – С. 116–148.
10. Сталин И. В. XIV съезд ВКП(б) 18–31 декабря 1925 г. / И. В. Сталин // Сочинения. – М.: ОГИЗ; Госполитиздат, 1947. – Т. 7. – С. 259–391.
11. Фединський Ф. Зміївщина в період перебудови / Ф. Фединський // Будівник комунізму. – 1967. – 6 травня.
12. Фединський Ф. Зміївщина в період перебудови / Ф. Фединський // Будівник комунізму. – 1967. – 20 квітня.
13. Фединський Ф. Зміївщина в період перебудови / Ф. Фединський // Будівник комунізму. – 1967. – 27 квітня.
14. Фединський Ф. Зміївщина в період перебудови / Ф. Фединський // Будівник комунізму. – 1967. – 13 травня.

Архівні матеріали

15. Державний архів Харківської області. – Ф. Р-10. – Оп. 1. – Од. зб. 364.
16. Державний архів Харківської області. – Ф. Р-1934. – Оп. 1. – Од. зб. 88.
17. Державний архів Харківської області. – Ф. Р-1944. – Оп. 1. – Од. зб. 1.
18. Державний архів Харківської області. – Ф. Р-203. – Оп. 1. – Од. зб. 139.
19. Державний архів Харківської області. – Ф. Р-203. – Оп. 1. – Од. зб. 814.
20. Державний архів Харківської області. – Ф. Р-203. – Оп. 1. – Од. зб. 1331.
21. Державний архів Харківської області. – Ф. Р-203. – Оп. 1. – Од. зб. 369.
22. Державний архів Харківської області. – Ф. Р-203. – Оп. 1. – Од. зб. 277.
23. Державний архів Харківської області. – Ф. Р-244. – Оп. 1. – Од. зб. 10.
24. Державний архів Харківської області. – Ф. Р-3772. – Оп. 1. – Од. зб. 3.
25. Державний архів Харківської області. – Ф. Р-3774. – Оп. 1. – Од. зб. 25.
26. Державний архів Харківської області. – Ф. Р-845. – Оп. 3. – Од. зб. 3410.
27. Державний архів Харківської області. – Ф. Р-948. – Оп. 2. – Од. зб. 95.
28. Сердюкова Н. С. Первый секретарь первой коммунистической ячейки в Шелудьковской волости / Н. С. Сердюкова. – Шелудьковка, 1968. – 47 с. – Депонирована в Змиевском лицее № 1 им. З. К. Слюсаренко.

ЛІТЕРАТУРА

29. Волосник Ю. П. Культура кооперативної торгівлі у Харкові в роки непу / Ю. П. Волосник, І. В. Шляхова // Чорноморський літопис. – 2010. – Вип. 1. – С. 71–74.
30. Волосник Ю. П. Ліквідація приватного кредитно-грошового ринку в Україні в умовах зламу непу / Ю. П. Волосник // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 816: Історія. – Вип. 41. – С. 183–191.
31. Волосник Ю. П. Ліквідація радянської нової буржуазії: соціально-психологічні аспекти / Ю. П. Волосник // Вісник Харківського

- національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 852 : Історія. – Вип. 40. – С. 134–144.
32. Гольдфарб Л. Г. Зміїв. Історико-краєзнавчий нарис / Л. Г. Гольдфарб, В. М. Селіванов, К. Б. Правочерова. – Х. : Прапор, 1969.
33. Дегодюк Е. Г. Лиман. Село Зміївського району Харківської області / Е. Г. Дегодюк. – К. : Народні джерела, 2009.
34. Єрьомін Г. Зміїв. Друга половина третього століття існування / Г. Єрьомін // Вісті Зміївщини. – 2000. – 9 вересня.
35. Зайцев Б. Голод 1921–1923 років на Зміївщині / Б. Зайцев, О. Рябченко // Вісті Зміївщини. – 1996. – 15 травня.
36. Зайцев Б. Голод 1921–1923 років на Зміївщині / Б. Зайцев, О. Рябченко // Вісті Зміївщини. – 1996. – 29 травня.
37. История города Харькова XX столетия / А. Н. Ярымыш, С. И. Посохов, А. И. Эпштейн и др. – Х. : Фолио; Золотые страницы, 2004.
38. История городов и сёл. Украинской ССР / Под ред. П. Т. Тронька. – Изд. 2-е, испр. и доп. – К. : Главная редакция Украинской Советской Энциклопедии, 1976. – Т. 21. Харьковская область.
39. Історія міст і сіл Української РСР : У 26 т. / Під загальн. ред. П. Т. Тронька. – К., 1967. – Т. 21. Харківська область.
40. Калініченко В. В. Селянське господарство в період непу : Історико-економічне дослідження / В. В. Калініченко. – Х. : Основа, 1997.
41. Саяний М. І. Зміївщина – Слобожанщини перлина / М. І. Саяний. – Х. : Кроссрод, 2009.
42. Хименко Л. П. Соколів і соколяни. З далекого минулого до сьогодення (Історія. Документи. Спогади) / Л. П. Хименко, К. М. Коваленко. – Балаклія : Балдрук, 2007.

Рецензенты: кандидат исторических наук, профессор С. М. Куделко (ХНУ им. В. Н. Каразина), магистр истории Ю. А. Коловрат-Бутенко (Зміевской лицей № 1 им. З. К. Слюсаренко)

Статья прислана 12 января 2015 года